

EKLER ANDREA

Stációk*Sütő András esszéiről*

ütő András esszéiről gondolkodva felsejlett előttem évszázados gondok terhe alatt is biztató mosolya, hallani véltem szavait: „Sorsunk fölé hajolni összegyűltünk tehát” (*Mindennek rendelt ideje van*). Mert rendelt ideje van az emlékezésnek is, mely az olvasás, befogadás lényegét tekintve sem lehet csupán múlt idejű. Sütő Andrásról szólva különös-képp nem, hiszen meggyőzően bizonyította, „az emlékezés is küzdelem” az idő hármasszárnyú dimenziójában (*Az emlékezés is küzdelem*), s az *Advent a Hargitán* örökérvényű soraival belopott a szívünkbe valamit a „halhatatlan ifjúság hargitai csodájából”.

Irodalmi missziójának – ahogy Czine Mihály fogalmazott – alappillérei az életmű szempontjából is kulcsfontosságú *Nagyenyei fügevirágban* is összegződtek és a teendőket tekintve körvonalazódtak. A valós világ vállalásai és a szépirodalom, morál és esztétikum, közéletiség és személyesség találkoznak ebben az esszében. A Bethlen-kollégium kapujában, a fejedelemhez címzett monológban fellelhetők Sütő András írói és emberi törekvéseinek kulcsfogalmai, melyek egyben esszéinek tematikai kiindulópontjai is. A szabadság, a hit, a történelmi lét gondjai, a nyelv, a szó védelme, a küzdelem az emberi és törvényi jogokért, az iskolákért, a kényszer-testvériség humanista megélésének lehetőségei, a hűség, a bátorság, a jó nem önmagáért, hanem önmagunkért való cselekvése, az értékörzés és az alkotói alapattitűd: „nem fölfele: lefelé török, Uram; vissza azok közé, akik könnyeikkel egész rózsakerteket nevelhetnének...”

Az esszéket tekintve, a diktatúra, az állandó fenyegetettség, a lehallgatókészülékek között történelmi parabolákban, útirajzokban, arcképvázlatokban szembesülhet az olvasó az említett égető kérdésekkel (a *Rigó és apostol*, az *Istenek és falovacsák*, a *Nagyenyei fügevirág*, az *Évek – hazajáró lelkek*, *Az Idő markában*, a *Sikaszói fenyőforgácsok*, *A lótt lábú madár nyomában*, az *Omló egék alatt*, a *Csipkerózsika ébresztése*, az *Erdélyi változatlanságok* és a *Létvégi hajrában* kötetekben). A kisebbségi lét és az együttélés nehézségei elsősorban a nyelv, a nyelvben való lét fenyegetettségét, az érte folytatott küzdelmet mint a fennmaradás egyetlen lehetőségét vetik fel a jogfosztottság állapotában.

Kiemelkedő esszéje a *Perzsák*, az erdélyi hagyományokat követve (így pl. Mikes Kelemenét is) a Nagy Sándor-mondát idézi példázatként, a perzsák identitásmentését a hatalmi haláljátékokkal szembeszegülő nyelvi léttel, a nyelv megtartó, megmaradást lehetővé tevő erejével. A *Perzsák* és a *Szuzai menyező* korkritikaként szegül szembe az erőszakkal, a kulturális értékvesztéssel. A nyelv mint lét-kérdés összefonódva a gyermek mint jövő lehetőségével, biztosítékával, egyik alapeleme a sütői életműnek. Az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* nyelv és gyermek találkozásában összpontosuló csodájától, *A lótt lábú madár nyomában* esszéiből, jegyzeteiből kibontakozó drámai elszakadástörténetig, az asszimiláció és kivándorlás szorongattatásában a nyelv és öntudat, az önismeret, a kisebbségi lét, a hogyan tovább kérdéséig. A „*Fiaim, csak énekeljétek*” című esszéjét is más eredővel, de ugyanez az alapgondolat határozza meg. A nagyszülői intés: „Az életed helyén életet hagyj

Elhangzott a Debreceni Akadémiai Bizottságban megrendezett Sütő-émlékkonferencián, 2010. március 30-án.

[*Műhely*]

magad után” szó szerint létfontosságú primér értelme mellett az értékmentés válik hangsúlyossá, a jövő felé irányuló nyelvi lét megteremtésével.

„Európának egyetlen olyan állama sincs, amely körös-körül hajdani önmagával lenne határos” (*Őt szál ünnepi gyertya*) – írja, majd másutt: „Maradunk, ahol eddig voltunk, és leszünk, ahol vagyunk” (*Maradunk, ahol voltunk és leszünk, ahol vagyunk*). Kritikai észrevételeivel kiegészíti Németh László elgondolásait, szép látomását a Trianon után szétszóródott magyarságról, kiemeli kulcsszavát: *sorsnyomás*, nyíltan szól a Trianon-szindrómáról, a nyelv, az emberi jogok, a törvényes védelem hiányában, érdekében (*Syn-dromos*). Mindig 15 millió magyarban gondolkodik, még ha szíve az erdélyi magyarsággal elkötelezett is. Nyelvünk romlását, az önismeret kulcsát nemcsak Erdélyben figyeli aggodalommal. Találó metaforát alkotott a nyugati magyar diaszpóra nyelvvesztésére is. Érzékletesen állítja párhuzamba az emigránsok „Liszt Ferenc esetét” (aki nem beszélt a magyar nyelvet, de magyarnak vallotta magát) a zsidóság összetartásával, akik százféle nemzet nyelvét beszélve is a szívükön viselik Izrael sorsát. Elfogadó, de szomorú ez a feloldozás. Korántsem megengedhető számára ugyanez a határainkon belül s a kisebbségi sorsban élők esetében. Még létvégi hajrájában is a jelen gondoljaival és a jövő lehetőségeivel gondolt. Folytatta az *Engedjétek hozzám jönni a szavakatban* és a *Perzsákban* kikristályosodott küzdelmét a nyelvért, a gyermekekért, az iskolákért mint a jövő garanciájáért, a kisebbségi sorsban élő magyarokat ért diktatórikus, fasisztoid támadásokkal szemben (*Hogy orcánk ne piruljon*). Utolsó kötetében az életmű egyik legmegrendítőbb esszéje olvasható, *Édes Néném, ne hagyd el* címmel, mely életének, alkotói pályájának, küzdelmeinek összegzése, számvetés saját sorsán keresztül nyelvünk keresztútjáról, amelyben láthatóan „Sok a stáció”, mert „hosszadalmas nyelvünk Golgotája”.

A személyes létösszegzés részeként, különös tanúságtételként az idő előre haladtával egyre hangsúlyosabbá válik az esszékben a hit kérdése, a hitét megvalló esszék sora. Emlékmozaikokból épül ez látszólag, valójában azonban az Idő jelenvalósága a szervezőereje. Sütő András ebből a perspektívából tekint vissza és előre, s épp a sűrítés, az összegzés által lép ki személyes teréből, s fordul az olvasó, a jövő, az örökkévalóság felé. Mintha ezek az esszék lennének az ő istenes versei, szubjektív hitének, szabadságelvének, alázatának, de az alázatosság elkerülésének megvallásával korántsem felhőtlenül, de az istenkeresés korszakát felidézve háttérben szelíd mosollyal. A derű a kései írások sajátja is, azonban egy-egy utazás, karácsony, húsvét vagy vasárnap hitélményét megosztva, a középpontba a vallomás és a hagyomány fogalmai kerülnek (*Az ember-isten földi éjszakái, Karácsonyok fehériben és gyászban*).

Úti tünődései Cs. Szabó László itáliai útirajzait idézik, filozofikus írások. Járjon bár képzeletbeli tájakon, az Adriai-tenger partján, iráni romok között, Velencében, bárhol, minden alkalommal a szülőföldből merít, és oda is kanyarodik vissza. A kezdő és végpont rávetül az út egészére is, a mindenkori történelem ideje és az alkotás jelen ideje egybecsúszik, miként az egyetemes és nemzeti sors feletti tünődés, aggodalom. Utazásai, történelmi „leckéi” így állnak össze nemzeti önismeretet szolgáló magántörténelmi, kultúrtörténelmi virtuális könyvvé.

„Ember emberrel büntetlenül nem találkozhat” – idézi a mondást egyik írásában. Erre utalnak arcképvázlatok is, nemcsak a sorsába szőtt történelmi tanulságok. Arcképvázlatokat említettem saját definíciója s a recepció nyomán, de korántsem beszélhetünk vázlatokról. Inkább olyan „képekről”, amelyeket alkotójuk sosem ad el, élete végéig dolgozik rajtuk, finomítja, gazdagítja, újabb perspektívákba helyezi őket úgy, hogy a befogadó ne csupán gyönyörködhesen bennük, de belülről fakadó kötelességének érezze a maga módján ennek folytatását, nekifeszülve az időnek, a végtelenbe tolvá a befejezést, szembeszegülve a felejtéssel. Szülők, nagyszülők, család, barátok, alkotótársak, szeretve tisztelt elődök képei készültek így. Kemény István kiemelkedő, nagyságát, önemésztő életét, tragikus sorsát, élet-

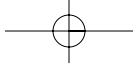
művét olvasót megszólító módon, olyan közelségből, olyan közvetlenséggel – mégis emelkedetten – ábrázolja, hogy szinte kézzelfoghatóvá válik, miközben nagyságát nem veszíti el. Saját sorsának közösségét is vallja Tamási Áronnal az anyanyelv s az „árvaságra ítélt emberi közösség” iránti elkötelezettségében, védelmezi a rosszindulatú vádaktól, műveinek etikai tartásának gyökerét a családhoz kötve, mely a múlthoz és a jelen gondjaihoz kapcsolja. Elhivatottságát az arab nyelvből merített találó példával jelzi, miszerint a család ott nemzetet is jelent (*Ábel büségéről*, „Emberek! Mind magyarok vagyunk!”, *Jégtörő gondolatok bátor hirdetője*).

Ady életművének értékei közül a küzdelem szembesítő erejét, önvizsgálatra készítő hatását, cselekvésre sarkalló hagyományát emeli ki. Illyésről szól a *Hitel* tizedik születésnapja kapcsán, ezúttal a kisebbségi sorban élő magyarságért való kiállásáról, melynek ügyét a *Hitel* folyóirat is kezdetől magáénak tekintette (*A Hitel halbatatlan fővédnöke*). Ugyanebben az írásában – bőven kitekintve a kisebbségi sors mindennapi nyomorgatásaiból – éleslátóan rámutat a koncepciózusan irányított, manipulatív „Illyés-felejtés”, „Illyés-feledtetés” önismeretet, nemzeti önismeretet támadó, veszélyeztető folyamatára is. Sütő Andrásnak nincsenek odavetett mondatai, ezért a súlyos korkritika mellett rendkívül elgondolkodtató észrevétele, mely szerint az olvasók nagy része, a potenciális befogadók még nem érettek Illyés műveinek befogadására, még nem tudatosult bennük nagysága és időszerűsége. Jövendölésének beteljesülése, hogy ha Illyés művei eljutnak a teljes magyarsághoz, akkor a „feledtetők feledve lesznek”, egyre sürgetőbben várat még magára. Ennek tudatában vallotta a szó megtartó ereje mellett a cselekvés elengedhetetlenségét, hogy Petőfi „síron túli tekintete előtt orcánk ne piruljon a szégyentől” (*Hogy orcánk ne piruljon*).

Hatalmas ez az arcképcsarnok, szubjektív irodalom- és kultúrtörténet Asztalos István, Horváth István, Nagy István, Móricz Zsigmond, Gaál Gábor, Németh László, Kós Károly, Benedek Elek, Nagy László, Kányádi Sándor, Nagy Gáspár és mások remekül eltalált lényegi vonásaival. Írók, költők, irodalomtörténészek, képzőművészek, színészek, rendezők, közéleti személyiségek rajza dokumentumértékű kortörténetté alakul, különösen a naplók, jegyzetek felől tekintve.

Újragondolja az életműveket, sorsokat, „Az idő, amely embereken lépdél” – mindannyiszor más-más kontextusba kerül, de ugyanúgy nem kíméli őt magát, mint portréinak alanyait. Az utolsó kötetek esszéiben egy életművel a háta mögött nyilvánvalóan más megvilágításból – de lankadatlan szeretettel, megbecsüléssel övezve – tűnnek az olvasó elé az egykori példaképek. A radikális változást a családtagok, közeli és távoli barátok, alkotótársak távozása okozza, az élet előrehaladtával, a betegségtől sújtottan felerősítve azt az oszthatatlan egzisztenciális magányt, amellyel az ember az Idő markában szembesül. Nem csak metaforikus nyelvezete teszi tehát líraivá ezeket az esszéket. A lenyűgözően gazdag magyar esszéhagyományba ágyazva a Kosztolányiéhoz hasonló nyelvi elkötelezettsége mellett, a Németh László esszéit idéző kulturális, közösségi eszméi, humanizmusa is. Valamint ami elsősorban szintén a lírikusok jellemzője (de Németh László esszéinek sajátossága is), az út vége felé haladva a hátrahagyott művek sorsa feletti aggodalom. A könyvek „létének igazi próbája”. Nem hiúság vezérelte aggodalom ez – hiszen életművét „szerény munkásságnak”, „egy kis nép tragikus küzdelmében fájdalmat enyhítő kísérletnek” (*Fájdalmat enyhítő kísérlet*) tekintette –, inkább a hátrahagyott, könyvekbe foglalt értékek féltése. A strázsára új őrzők keresése. Akikre a nyelv, a könyv, a cselekvő lét éppúgy ráhagyható, mint az apáról fiúra szálló szellemi hagyományok, a kalendárium és a pincekulcs.

Biztatja is ifjabb pályatársait, rámutatva arra, hogy az éppen aktuális elméleti, esztétikai vitáktól, tendenciáktól függetlenül az „igazi tehetség” utat talál magának. Türelemre is inti a pályakezdőket az „öregekkel” szemben, az „akasztás” helyett az alkotást ajánlva elsődle-

[Műhely]

ges feladatul, felkínálva az önazonosság megőrzésével, az önfeladás elkerülésével az elődöktől való tanulás lehetőségét.

A pogrom után írott esszék tematikailag nem változnak, a cizellált, metaforikus nyelvezet, fogalmi plaszticitás mellett a mesélő hangnemet egy határozottabb, összegző, etikai, bölcséleti tónus váltja fel. Ennek ellentmondani látszik, hogy a történelmi távlatokhoz viszonyítva, előtérbe kerülnek a személyes emlékek. Valójában azonban nem a privát létösszegzés válik hangsúlyossá, inkább a közösségi érdekű kérdések szintézise. Mintegy testamentumként hátrahagyva az emlékeket és a teendőik sorát. Csendesesen, de határozottan. Mert az utolsó pillanatig, az utolsó írásokig tartotta magát a létszemléletét meghatározó alapelvéhez: „ott kezdődik az ember, ahol összetéveszti magát mindazzal, amitől megfosztották” (*Erdély tizenegyedik parancsolata*). Sosem váteszkedett, de vallotta személyes sors és alkotói lét egységét, folytatva, nyíltan vállalva az irodalom, ezen belül a magyar irodalom e hagyományát. Üdvözölve az alkotói szabadságból eredő művek, pályák sokféleségét, szinte első esszéitől az utolsóig helyet követelt a személyes és közösségi sors találkozásában fogant alkotásoknak is. Az esszé műfajánál fogva közvetlen kapcsolatot keres olvasójával, ahogy Németh László írja, „pajtáskodásra hív”. Sütő András legszenvedélyesebb esszéi írása közben sem feledkezett meg az olvasóról. Óvta az olvasótól kapott „kölcsonidőt”, szavainak súlya nem a cizelláltságból, hanem a kimondott szó erejének hitéből s az olvasó tiszteletéből ered. Az esszékben végigkövethető önreflexivitás magába foglalja az olvasóra irányuló figyelmet, ízeletgetve, nemcsak meggondolva, de megélve a bírálatokat. Reflexióiban könnyedén elválaszthatók a töprengésre érdemes kritikai észrevételek (melyeket szép számmal kapott, különösen pályája kezdetén, a szárnypróbálgató tehetségnek kijáró lelkesítő dicsérettek mellett) és a koncepciózus ítéletek között. Utóbbiakra világosan és legkarakánabban a *Minden madár...* és a *Színpadai gondok és kalandok* című írásaiban reflektált. Előbbiben nemcsak tiltakozását, helykövetelését, de ars poeticáját is megfogalmazva: „ez nem program, nem [...] irányzatvállalás, [...], hanem az egyetlen lehetséges válasz a történelemnek, sorsomnak rám és ránk zuhogó pörölycsapásaira. Ez az én válaszom, amit nem óhajtok senki számára kötelező ars poeticává szigorítani, ám épp a szellem szabadságának nevében elvárom, hogy engem se kötelezzon senki más meggondolásra. Nem egyébert, hanem a törvény miatt, amely szerint az ember nem ugorhatja át saját árnyékát, arról nem is szólva, hogy minden madár úgy énekel, ahogy a csőre áll.”

Emberi vallomásai, találóan pontos, jelentésgazdagító metaforái, filozofikus összegzései semmit sem hagynak rejtve, esszényelve mégis titokzatos, fiktív és valós történeteiben mindenki és minden állandó mozgásban van, az éteriből váratlanul erőteljesen tűnik ki a hétköznapi tennivaló, az ünnepek misztikuma mögül a cselekvés szükségessége és iránya.

Gyermekkoromtól fogva így gondoltam, de 2006-tól bizonyossá vált számomra, hogy a kimondott szónak hatalma van. A gyász összegzésre sarkall. Félelmetesen és reményt sugárzóan keltek önálló életre a szavak. Miért is állhatott annyira közel Sütő András szívéhez az *Advent a Hargitán* mellett a *Csillag a máglyán?* Nemcsak azért, mert ahogy egykor Jean Pierre-től idézte: „A Szó [...] Isten”, de többek között azért, mert Szervét a tűzhalál fenyegetettségében sem vonta vissza életművét. „Gyalázatok meg engem, de kímélhessem meg az írásomat. A könyvemet. Mert bizonyos, hogy minden leírt szavam önmagam megőrzésének legutolsó menedéke” (*Mikor Genfben elindultam...*). Csak annyit fűznék hozzá Sütő András életművét tekintve: és mindannyiunké.

